

України (військова частина А 0132); з 03.12.1997 року – Адміністрація Міністерства оборони України). Опис 30982. Спр.24. – Накази Міністра оборони України (копії) № 53 – 11. 9. Військовий музей: наук.-метод. зб. – К. : “Віпол”, 2003. – 146 с. 10. Директива Міністра оборони України № Д-29 від 30.09.1992 р. “Про надання допомоги культурно-історичному центру “Севастополь” / ГДА МОУ. Фонд 3697 (Управління справами Міністерства оборони України (військова частина А 0132); з 03.12.1997 року – Адміністрація Міністерства оборони України). Опис 19071. Спр.11. – Директиви Міністерства оборони України та матеріали до них № 1 – 38.

УДК 94(100):32.001(470+571)“199”

В.М. Банах

Львівський музей історії релігії

“СВОЯ” УКРАЇНА ТА “ІНША” ГАЛИЧИНА У РОСІЙСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ 1990-х рр.

© Банах В.М., 2013

Здійснено спробу окреслити уявлення про незалежну Україну в світоглядних конструкціях відомих російських інтелектуалів, які представляли магістральні напрями пострадянської російської громадської думки.

An attempt to outline the idea of independent Ukraine in ideological works of Russian intellectuals, who represented the main directions of post-Soviet Russian public opinion, has been made in the article.

“Ахіллесовою п’ятою” російської національно-державної ідентичності після розвалу Радянської імперії, стала поява на політичній мапі світу незалежної України. Століттями російському суспільству його імперська еліта нав’язувала думки про українців як органічну складову чи то єдиної “великої російської нації”, чи то “молодшого” брата, мрії й прагнення якого “воз’єднатися” із власним “старшим” братом здійснилися у 1654 р. Саме тому державне усамостійнення України у 1991 р. означало для росіян необхідність докорінного і дуже болючого перегляду власних уявлень не тільки про Україну, а й про свою державу. Йшлося не лише про потребу визнати чужою територію, яку віками вважали своєю, а й про необхідність відмовитися від звичного одноосібного володіння великим масивом історії й культури, що одразу ж ставило під сумнів улюблені національні міфи [3, с. 63]. Звичні для росіян уявлення про власну націю та національну територію перетворювалися у доволі болючий виклик для російського національного самоусвідомлення [6, с. 130]. Відтак перспектива подальших взаємовідносин двох найбільших країн-сусідок пострадянського простору залежала великою мірою від подолання суспільно-політичною елітою Росії упередженого ставлення до розвитку української державності й спроби побачити в Україні рівноправного партнера із власною самобутньою історією, традиціями й перспективами цивілізаційного розвитку, які можуть проходити поза інтеграційними проектами Росії.

Громадська думка пострадянської Росії розвивалася у руслі відродження й пристосування до нових суспільно-політичних реалій, традиційних для країни інтелектуальних течій слов’янофільства, євразійства та західництва. Аналіз роздумів знакових представників названих напрямків (О. Солженіцин, О. Панарін, Н. Нарочницька та ін.), викладені в їхніх творах, дав змогу виконати головну мету розвідки – виокремити концептуальні засади сприйняття України російською громадською думкою 1990-х рр.

Апологетом нового прочитання ідей східнослов’янської єдності став відомий російський письменник та лауреат Нобелівської премії О. Солженіцин. Відкидаючи традиційні панславістські проекти об’єднання під опікою Росії західних і південних слов’ян, письменник закликав зберегти

східнослов'янську єдність Росії, України та Білорусії. “Однак не можу віднести без проникливої гиркоти, – писав він, – до розрубу слов'янства східного” [17, с. 75]. В основу єдності трьох східнослов'янських народів О. Солженіцин підводив етнополітичний імперський міф про три “братні” народи, що походили зі спільної “колиски” – Київської Русі. “Це все придумана нещодавно брехня, – переконував автор, – що буквально з IX століття існував особливий український народ із власною неросійською мовою. Ми всі разом вийшли із дорогоцінного Києва, “звідки російська земля почалася”, згідно з літописом Нестора, та засіло нам християнство” [16, с. 7].

В уявленні про Україну О. Солженіцина споріднювала із попередньою російською традицією підкреслено антиукраїнська позиція, яка проявлялася в абсолютно негативному сприйнятті феномену української незалежності [18, с. 343]. Більше того, українська державність – явище сурогатне, насажене українськими націоналістами Галичини, які, будучи століттями ізольованими від решта України, скористалися переполохом 1991 року й невпевненістю українських лідерів та зуміли нав'язати цілій державі неправильний історичний шлях. Останній полягав у власній самостійності, розвитку етнічної мови та культури, а також привласненні чужих територій з метою штучного перетворення України у “велику державу” Європи [17, с. 78, 79].

Довільно оперуючи історичними фактами, письменник надумано звужує етнічний ареал проживання українців, обмежуючи при цьому історичну українську державність територією, пов'язаною із політичним утворенням Б. Хмельницького. Відтак сучасна, по О. Солженіцину, Україна в територіальних межах колишньої УРСР є механічною квазіполітичною конструкцією радянських керманців. В його уяві “дві донецькі області, уся південна частина Новоросії (Мелітополь–Херсон–Одеса), а також Крим – ніколи Україною не були” [17, с. 79].

Образ пострадянської України, як його сформував О. Солженіцин, став характерним для значної частини громадської думки Росії впродовж 1990-х років й пізніше. У її середовищі простежується намагання штучно розмежувати етнічних українців на дві цілком протилежні та антагоністичні частини. З одного боку, – це переважно російськомовна, православна “своя” Україна, столиця якої Київ, – на переконання того ж таки О. Солженіцина, – є духовним й політичним “джерелом великоросів”. З іншого, – культурно чужа “своїй” Україні “інша” Галичина, анклав антиросійського націоналізму, що є згубним для органічного розвитку українського народу в тісному духовно-політичному зв'язку із “рідною” православно-слов'янською Московією. “Саме тому, – писав письменник, – що я відчуваю до України родинне почуття, люблю її, я так само не бажаю їй державного розвитку, як не бажаю його і Росії” [17, с. 80].

Міркування знаного російського вченого-біолога, а заодно й публіциста-гуманітарія К. Резнікова відверто оголюють концепцію “своєї” України та “іншої” Галичини в пострадянській громадській думці північної сусідки України. Так, “первородними” К. Резніков вважав українців Східної України, яка, на його тверде переконання, вже із XV ст. отримала власну самоназву Україна. Між українцями Східної України та росіянами, – розмірковував далі автор, – відбувалося “масштабне злиття крові”. Відтак “любителям полити брудом сусідній народ”, він радив “згадати, що цим брудом вони мажуть своїх власних предків”. “Своїй”, проросійській Східній Україні К. Резніков протиставляв мешканців Західної України, котрі усвідомили себе українцями лише у XIX ст. й залишилися при цьому “іншими”, уніатами-галичанами, що століттями мешкали у складі Польщі та Австрії, тому завжди, – на думку автора, – “мали мало спільного з православними східними українцями” [15, с. 131]. Майбутня національно-державна ідеологія, на переконання багатьох інтелектуальних й політичних кіл пострадянської Росії, повинна була неодмінно враховувати той факт, що у росіян, українців та білорусів спільного (загальноросійського) значно більше, ніж власне російського (великоросійського), білоруського, українського, за умови виключення західних українців (галичан) [4, с. 112].

Світоглядне підґрунтя подібних поглядів – пристосування й нова інтерпретація в сучасних умовах представниками російської громадської думки особливостей українського минулого, коли етнічні українські землі залишалися поділеними спочатку між Російською та Австро-Угорською монархіями, а пізніше радянською тоталітарною імперією й відновленою міжвоєнною Польщею. “Той факт, – писав російський політик і громадський діяч Б. Мартинов, – що Західна Україна до

1939 р. була складовою частиною “західної цивілізації” (спочатку в межах Австро-Угорської імперії, потім буржуазної Польщі)... набуває вирішального значення під час вибору “западенцями” власного місця у інтеграційних процесах. Натомість русифікований та індустріалізований схід України, у свій час складова частина Російської імперії, пов’язаний з Росією тісними узами економічного, етноконфесійного, історико-культурного характеру, – не може не розглядатися Москвою як інструмент для залучення України в ті структури, які Росія планує створити під своєю егідою. Подібний курс у перспективі здатен спричинити розкол України з можливим перетворенням її у нове вогнище конфліктів у центрі Європи...” [5, с. 106]. При цьому Б. Мартинов, як і решта його однодумців, намагалися не помічати очевидних фактів української історії, які, незважаючи на поділ єдиного народу адміністративними імперськими кордонами, свідчили про постійні спроби українського суспільно-політичного проводу втілювати політичну соборність й декларувати спільність етнічного походження українців Галичини та Великої України, починаючи з часів Б. Хмельницького і закінчуючи Актом державної злуки 22 січня 1919 р.

Прихильником слов’янофільських ідей О. Солженіцина була відомий російський вчений-історик та суспільно-політичний діяч Н. Нарочницька. Державницька концепція авторки ґрунтувалася на двох взаємозалежних постулатах: збереження єдності пострадянського простору як “ареалу історичної держави Російської”, який є винятково сферою стратегічних інтересів й гегемонії Москви, а також заперечення легітимності кордонів колишніх радянських республік. Останній аспект пов’язаний із довільним перекроюванням республіканських меж у Радянському Союзі, і як наслідок, – “неісторичність кордонів новопосталих держав” й перетворення при цьому 25 мільйонів росіян на “території їх власної історичної державності” у національні меншини в країнах, яких до того в історії не існувало [10, с. 386 – 396]. Звідси відмова Н. Нарочницької сприймати Україну як цілісний і самобутній культурно-державницький організм. Громадсько-політичний діяч пропонувала вважати “Україну-Малоросію” частиною загальноросійської культури та історії, а сучасні українські території “Новоросії й Донецької області” із мішаним українсько-російським населенням – “продуктом спільного розвитку Росії та України” [7, с. 28].

Знаковим ідентифікатором російського національного самоусвідомлення Н. Нарочницька вважала російське православ’я, яке об’єднало у “спільну історичну долю православів – малоросів, білоросів – великоросів”. Утворення після 1991 р. незалежних Росії, України та Білорусії слід сприймати як “розкол триєдиного слов’янського ядра” і вважати “істинною трагедією православного слов’янства” [8, с. 164 – 165]. Більше того, від Росії, – переконувала вона, – відірвано її давню столицю Київ, що спричинило втрату безпосереднього зв’язку із Візантією й остаточно перетворило Москву на “Третій Рим”. Водночас незалежна православна Україна, свідомо відмовившись від загальноросійської відповідальності за долю світу, опинилася у “вже знайомих лещатах між галицькими хрестоносцями й кримсько-татарськими екстремістами, підтримуваними Львовом і Стамбулом” [9, с. 112].

Пострадянську українську незалежність Н. Нарочницька, вслід за російським націоналістичним істориком М. Ульяновим (1904 – 1985), називала “українським сепаратизмом”, витоки якого вбачала насамперед у прозахідному греко-католицькому віросповіданні галичан. “Саме феномен Греко-Католика, – писала авторка, – не росіянин, не поляк, а “самостійник-українець” – основа української ідентичності, пізніше української ідеї. Щедро спонсорована Віднем й Ватиканом, греко-католицька церква породила також політичне українство” [10, с. 431]. Безумовно, подібні погляди не були новими й являли собою кальку традиційних українофобських реляцій крайніх російських націоналістів про політичне українство як польську чи австрійську урядову інтригу в контексті ворожої антиросійської урядової політики. “Пасіонарність уніатів” (за висловом Н. Нарочницької) сучасної їй України в справі протистояння Росії зумовлена, – на переконання дослідниці, – репресивною атеїстичною політикою радянської влади протягом 1920-х – 1930-х рр. На відміну від Галичини, Малоросія, Новоросія і Таврія, позбавлені у радянський час “православної малоросійської інтелігенції”, виявилися не здатними “сформувати ідейну альтернативу, яка б спромоглася стати на початку 1990-х рр. адекватною відповіддю на “галичанський виклик”, пов’язаний із спотворенням історії”. Таке “спотворення історії” Н. Нарочницька вбачала у зреченні

під впливом “іншої” Галичини решти “справжньої” України “загальноросійської та загально-православної долі”, що дало змогу у подальшому українській владі “обґрунтувати історичну логіку не лише окремого від Росії, але й орієнтованого стратегічно й духовно на Захід розвитку України” [10, с. 439].

Світоглядна парадигма відомого російського історіософа, неоєвразійця О. Панаріна побудована на цивілізаційному підході до вивчення історичного поступу людства. Західно-атлантичній цивілізаційній моделі лінійного прогресу, що передбачає “кінець історії” й торжество “технократичного” світогляду, ворожого природі, культурі й моралі, автор протиставляв самотність та циклічність цивілізаційного поступу. У поліцивілізаційному світі особливе місце займає російська цивілізація, ідентифікація якої передбачає слов’яно-тюркський симбіоз, що здатен до надетнічних державних синтезів на великих просторах Євразії. “Великий парадокс російської цивілізації, писав О. Панарін: вона не знала партійно-політичного плюралізму західного типу, проте плюралізм соціокультурного характеру, пов’язаний із терпимістю й збереженням етнічної та поліконфесійної різноманітності зразків життя і укладів, їй був присутній первинно” [14, с. 263].

Характерною ознакою російської цивілізації О. Панарін вважав “велику писемну традицію”, яка впродовж усієї російської історії залишалася “конфесійно-цивілізаційною”, об’єднуючи етноси в єдиному сакральному просторі” [13]. “Лише велика греко-православна або візантійська традиція, – писав О. Панарін – здатна відкрити шлях Росії до “другого Риму”, що означає утримання величезного цивілізаційного спадку, витоки якого у грецькій античності й християнстві, які здатні забезпечити творчий, самостійний шлях Росії у постіндустріальне суспільство як одного із автономних світових центрів” [12, с. 369–371].

“Своя” Україна в уявленні О. Панаріна тісно вплетена, на основі реінтерпретації православно-візантійської “великої писемної традиції”, у надетнічну “східнослов’янську” спільноту із політичним центром у Москві. Поєднуючи у власній цивілізаційній концепції традиційні елементи євразійства та візантизму, мислитель нагадував про необхідність “приєднатися” Росії до України, аби в такий спосіб “набути свою духовну прабатьківщину Київ”. Натомість українському народу, – міркував далі вчений, – буде запропоновано велику перспективу: стати новою Візантією – берегинєю священного Письма й священного авторитету усього православного світу – за абсолютної політичної автономії від Москви [12, с. 376, 381].

Цивілізаційну місію Києва плекати духовні здобутки візантійської спадщини О. Панарін зумовлював очищенням від скверни “українського націоналізму” і галичанства [18, с. 273]. “В Україні активно діють сили, які намагаються приєднати Київ до Галичини, а звідси запровадити його на романо-германський Захід. В уніатському русі, що сьогодні став політичною силою в Україні, подібну програму закладено. Проте я вірю, – стверджував О. Панарін, – що в Києва інша історична доля – стати духовною столицею східного слов’янства, яке шукає другий Рим (або другу Європу), що його заповіла нам Візантія” [11, с. 156, 167].

Типовими для багатьох представників прозахідної, ліберальної громадсько-політичної думки пострадянської Росії стали погляди на формування української державності відомого російського вченого-історика (професора МГІМО) А. Зубова. У своїх публікаціях, присвячених українській проблематиці, автор претендував на те, аби ознайомити й заодно просвітити широкий загал росіян із феноменом появи у 1991 р. незалежної від Росії Української держави. Причина – шок і розгубленість російської громадськості від “розпаду східнослов’янської єдності” й конституювання на геополітичній мапі світу самостійної України. Після авторського штрихпунктирного екскурсу в українську історію А. Зубов підводить свого читача до висновку про те, що колишня Українська РСР була простором, на якому існували малопов’язані один з одним дрібніші її утворення. Таке складне територіальне історичне минуле сучасної йому України спричинило етнічну й державницьку її поляризацію. Саме тому, – переконував А. Зубов, – глибока різниця культур Львова і Києва, Мукачеве й Одеси, Донбасу й Волині, підсилена відмінним історичним минулим та різним ставленням до Росії і “незалежності”, потенційно здатна у найближчому майбутньому привести до насущної потреби у федералізації України [2, с. 174].

Порівняно з О. Солженіциним чи О. Панаріним у виваженіших роботах А. Зубова на українську тематику відсутнє різке протиставлення Галичини й решти України як абсолютно протилежних сутностей. Проте загальна тенденція залишалася незмінною: Галичина, на відміну від Східної та Південної України, “інша” – це особливий регіон, традиційний центр українського націоналізму й державності. Український приклад, – писав науковець, – вдало демонструє особливості етнічного “хабітуса”, коли один народ, який мешкав у єдиних радянських умовах, через відмінності історичних традицій повів себе абсолютно по-різному стосовно власної національної незалежності. Всезагальне у Галичині, колишній польській та австрійській провінції, прагнення до незалежності й Заходу розділялося у Східній Україні хіба що частиною міської інтелігенції, але у жодному разі не середньостатистичними її мешканцями. Радянське життя було для них природним, звичним й у межах норми [1, с. 164].

Практична сторона міркувань А. Зубова полягала в рекомендаціях російським можновладцям скористатися “об’єктивною відмінністю” українських регіонів, та врахувавши колишні свої помилки, пов’язані з ігноруванням українців як самобутнього народу, спрямувати зусилля Російської держави на формування у недалекому майбутньому певної “форми об’єднання федеративних одиниць України й Росії в нову, проте вже демократично організовану єдність” [2, с. 174]. Місце та роль Галичини у потенційному російсько-українському політико-федеративному утворенні автор замовчував. Подібні заклики російських демократично налаштованих інтелектуалів не були новими й перегукувалися із поглядами майже столітньої давнини, що їх висловлювали у 1917 р. українські соціалісти-федералісти та інші ліві політсили Центральної Ради, які стояли на засадах перетворення Росії у демократичну федеративну республіку вільних народів.

Отже, як і кілька століть тому, сучасна національна ідентичність українців уявлялася більшістю російського істеблішменту як антиросійська інтрига, організована ворожими Росії силами Заходу. “Своя” Україна, як її подавали російському обивателю – це частина спільного із Росією-Євразією православного цивілізаційного світу або невід’ємна складова східнослов’янського ядра, яка спроможна існувати винятково у “братерському” політичному союзі з Кремлем. Згубним для “своєї” України завжди був етнічний націоналізм, що апріорі спрямований на руйнування українсько-російської єдності, ворожа російському православ’ю Греко-Католицька Церква, зіпсована впливом Заходу тощо. Подібний світогляд “своєї” Україні насаджувався, всупереч волі самих мешканців, радикальними націоналістами Галичини, яка, будучи історично під згубним впливом Західного світу, стала “іншою”, ворожою до істинних цінностей, пов’язаних із “російським світом”. Відтак буття України поза сферою впливу Росії має штучний характер й здатне призвести у найближчій перспективі лише до її розпаду. Подібні погляди на сучасну Україну російської громадсько-політичної еліти вкотре переконують у живучості та історичній тягlostі в її середовищі традиційних імперських міфологем.

1. Зубов А. *Послесловие к эпохе этнических революций* / Андрей Зубов // *Знамя*. – 1993. – №5. – С. 164. 2. Зубов А. *Украина: опыт самообретения* / Андрей Зубов // *Октябрь*. – 1993. – №9. – С. 155–174. 3. Лосев І. В. *Відносини України і Росії в 90-ті роки ХХ ст. як культурно-історичний феномен* / І. В. Лосев // *НУ “Киево-Могилянська академія”: Наукові записки*. – 2001. – Т. 19: *Теорія та історія культури*. – С. 63. 4. Лысенко Н. *Наша цель – создание великой империи* / Н. Лысенко // *Наш современник*. – 1992. – №9. – С. 122–130; Гливаковский А. *“Империя зла” развалилась – что дальше?* / Анатолий Гливаковский. – М., 1992, февраль–апрель. – С. 103–112. 5. Мартынов Б. *Время сосредоточиться. Россия в новой геополитической ситуации* // *Свободная мысль*. – 1996 – №5 – С. 106. 6. Миллер А. И. *Образ Украины и украинцев в российской прессе после распада СССР* / А. И. Миллер // *Полис*. – 1996. – №2. – С. 13. 135. 7. Нарочницкая Н. А. *Внешняя политика России* / Н. А. Нарочницкая // *Кентавр*. – 1993. – №5. – С. 16–30. 8. Нарочницкая Н. А. *Осознать свою миссию* / Н. Нарочницкая // *Наш современник*. – 1993. – №2. – С. 164–170. 9. Нарочницкая Н. А. *Россия и Европа. Исторический и геополитический подход* / Н. Нарочницкая // *Наш современник*. – 1993. – №12. – С. 94–113. 10. Нарочницкая Н. А. *Россия и русские в мировой истории*. – М.: *Международ. отношения*, 2003. – 536 с. 11. Панарин А. *Похищение России* / А. С. Панарин. – М., 1997. – №1. –

С. 156–167. 12. Панарин А. С. Политология: учеб. / А. С. Панарин. – М.: Проспект, 1997 – 408 с. 13. Панарин А. С. Православная цивилизация в глобальном мире. – М., 2002. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.eurasia.com.ru/eo/4-5.html. 14. Панарин А. С. Ревани истории: российская стратегическая инициатива в XXI веке // Александр Панарин. – М.: Русский миръ: Моск. учеб., 2005 – 432 с. 15. Резников К. Украинцы и русские: идеологи противостояния / Кирилл Резников. – М., 1996. – № 4. – С. 128–154. 16. Солженицын А. Как нам обустроить Россию / А. И. Солженицын. – М.: Правда, 1990. – 46 с. 17. Солженицын А. Россия в обвале / А. Солженицын. – М.: Рус. путь, 1998. – 203 с. 18. Україна-Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин / за наук. ред. О.П. Лановенка. – К.: Стилос, 2001. – 476 с.

УДК 37:93/94-057.875

П.В. Вербицька

Національний університет “Львівська політехніка”

ЗАВДАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ У ВИМІРІ СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

© Вербицька П.В., 2013

Історична освіта в Україні в сучасних умовах наповнюється особливим змістом, виконуючи важливу роль у процесі інтеграції суспільства, сприяючи інтелектуальному розвитку особистості, допомагаючи молоді розуміти сучасність і готуючи особистість до життя у демократичному суспільстві.

History education in Ukraine acquires a special meaning under the modern conditions as it plays an important role in the process of society integration, helping the youth to understand the modern life and preparing an individual for the life in democratic society.

Історична освіта в Україні в сучасних умовах наповнюється особливим змістом, виконуючи важливу роль у процесі інтеграції суспільства, маючи на меті створення сприятливих умов для розвитку особистості у процесі формування активної громадянської позиції і почуття відповідальності у суспільстві. Реагуючи на потреби часу, особливості соціокультурного розвитку, а отже, і на суспільне замовлення у процесі формування сучасного змісту та завдань історичної освіти необхідно враховувати вплив нових чинників постмодерну – глобалізації, інформаційного та полікультурного суспільства.

Відповіді на суспільні виклики містяться у сучасних методологічних підходах європейської історичної дидактики, а також у концептуальних положеннях, сформульованих у ході дискусій науковців та освітян, що відбуваються в суспільному та науковому дискурсі України в останні роки. Сучасна методологія історичної освіти віднайшла своє відображення у працях українських науковців – К. Баханова, С. Ганаби, Л. Зашкільняка, Г. Касьянова, М. Мудрого, О. Пометун, О. Удада, Н. Яковенко та ін. Водночас суспільна актуальність проблеми і вимоги педагогічної практики зумовлюють подальший науковий та практичний розвиток цієї проблематики.

Мета роботи – з’ясувати основні завдання історичної освіти у вищому навчальному закладі у контексті сучасних інтеграційних процесів.

З одного боку, українському суспільству притаманна культурна різноманітність, зокрема, багатоетнічність та багатоконфесійність, що має міцне історичне коріння. Сучасні процеси глобалізації сприяють посиленню процесів інтеграції світового освітнього простору, який стає дедалі відкритим для міжкультурної взаємодії, міжкультурних контактів та міжнародної співпраці, що спричиняє також і зміну етнічного складу шкільних класів і студентських груп. Полікультур-